

A VÍZICICKÁNY REJTÉLYES ÉLETE

CZINCZOGÁS A VÍZ ALATT

Indítsuk ezt az írást azzal, hogy felelevenítjük a cickány, régiesen a cziczikány szavunk vélt vagy valós eredetét és az állat elképzelt viselkedését.

A római korban a Seneca kortársának tartott Junius Moderatus Columella, *A mezzei gazdaságról* című könyvében így vélekedett erről az állatról.

„...és a közönséges cziczikány, melyet a Görögök μυαληνικη neveznek, noha apró fogai vagynak, nem kevés dögleletességet okoz ... daganatot és evességet okoz a közönséges cziczikány is, de annak ártalma meggyógyul vas ár által, ha tudniillik a megsértett helyet megszürod és cimolusi krétával eczetből bekened. A cziczikány veszedelmet okozott, azért a maga testével lakol, mert ezt az állatot olajba belefojtják, és mikor megrothadt, megtörik, és ezzel az orvossággal a cziczikány harapását megkenik, vagy ha ezt nem kaphatni, és a nedvesség mutatja a fogaknak sérelmét, a köményt öszvetörik, és ahoz egy kevés híg szurkot és hájat tesznek, hogy puhító gyengesége legyen e rátétetvén elúzi a veszedelmet. Vagy ha minekelötte a daganatot elhárítaná, evésedésre hozzák legjobb tüzes pléhvel a dagadást felnyitni, és a hibás részt besütni, s így híg szurokkal olajjal együtt megkenni. Szokták magát az is fazokas krétával elevenenn körülvenni, mikor megszáradott, az ökrök nyakába kötik, ez a dolog a barmot ártalom nélkül a közönséges cziczikány marásától kapcsolatban”.

Na, szegény ökrök megszenvedhették ennek a kis méretű rovarévőnek a vélt támadását! Az 1853-ban született Simonyi Zsigmond nyelvtudós, a Magyar Tudományos Akadémia tagja az alábbi módon nyilatkozott meg Fialowski Lajos 1846-ban született botanikusról és nyelvészről, aki az elsők között próbálta a cziczikány szavunk eredetijét felkutatni (és emellett régi korok polihisztoraként beszélt a magyarokon kívül németül és lengyelül, olvasott franciául, olaszul, angolul, és értett cigányul is.)

„Régebbi közleményeiből is jut eszembe egy pár szó, melyek meggyilkolását nem vihetem el a lelkemem. (...) A cickányról erősen sejtem, hogy épp oly népies név, mint a gözű, de vidékemen ez a járatos, amazt nem ismerem, s nem levén szakember, azt sem tudom: egy-e a gözűvel.” Elgondoltató Szily Kálmán, a Magyar Tudományos Akadémia főtitkára 1902-ben A magyar nyelvújítás szótára című kötetében papírra vetett értelmezése is. „E mesés rémálat neve, ha a magyar nyelvből akarnók megfejteti, talán a sár szótól vétetett, minthogy általán a népmesék a sárkányt iszapos mocsárokból lakni állítják. Kresznerics elemzése szerént sár-kán öszvetett szó volna, mintha a sárnak kánját (fejedelmét) jelentené; Vid mint Salamon király gonosz tanácsnoka felől az a hír maradt fenn, hogy sárkányt ölt az ecsedi lábpan. Az is lehető, hogy a kány azon képző, mely a patkány, cziczikány szókban is van.”

KÉT FAJ

De nézzük a tényleges tudományt! A Magyar Természettudományi Múzeum Emlősgyűjteményébe 1845-ben hozta be az első közönséges vízicickányt (*Neomys fodiens*) Rainer János György Tátrafűredről, ahol történetesen szállodavezető volt. Ezt az állatot a hazai emlőskutatás egyik megalapozója, Méhely Lajos határozta meg. A Miller vízicickánya névre keresztelt (*Neomys anomalus*) példányt 1923-ban pedig nem más, mint Dudich Endre, az ELTE Állatrendszertan és Ökológiai Tanszékének vezetője, egyben a magyar zoológia nemzetközi hírű vezéregyénisége

hozta be Nyitráról, és a nem kevésbé neves emlőskutató, Éhik Gyula, aki a Magyarországon előforduló kisemlősök rendszertani, anatómiai, ökológiai, élettani sajátágaival alapozta meg szakmai hírnevét, határozta meg.

De lássuk, mit tudtak az 1920-as években a vízicickányokról. Igencsak szórakoztató stílusban jelentette meg ezeknek a vízi életmódú rovarévőknek az életét Dr. Keller Oszkár, aki a „Magyar Földművelésügyi Minisztérium Országos Halászati Egyesület” Közlönyében így ír az általa halpusztító emlős-

Equate nihicit officitem hic tem ab ipsam quam aut ipsam, Equate nihicit officitem hic tem ab ipsam quam aut ipsam Equate nihicit officitem hic tem ab ipsam quam aut ipsam. (172)

Fotó / XXXXXXXX XXXX

nek tartott állatról. „Április és májusban párosodik, és ilyenkor a hím éles czinczogás között üldözi a nőtényt. Körülbelül negyedórai játék után párosodnak, s később a vemhessé lett anya föld alatti lakása járatainak egyik tágultabb részében száraz fűből, mohából vaczkot készít, és május közepén 6–10 teljesen csupasz fiat hoz a világra, a melyek gyorsan megnőnek, és szüleikhez válnak hasonlónak. A vízi cziczikány eledele rovarokból, apró puhatestű állatokból, rákokból, férgekből, halakból, halikrából áll. Megfogja ezenkívül a gyíkot, békát, sőt az apróbb emlősöket és madarakat is, az utóbbiak közül leginkább azokat, a melyek a vizek közelében tartózkodnak. A kisebb testű és fiatal halakat megtámadja és felfalja, a nagyobbaknak s idősebbeknek pedig szeméit és agyvelejét eszi meg, sőt kikezdi az oldalát is. Sok kárt tesz a halikrában is, a mely a legkedvesebb csemegéje. Írtani a halászatra nézve valóban kártékony állatkát oly módon lehet, hogy strichnint halikrával keverünk jól össze, és ezt tesszük ki csalétkül azokra a helyekre, a hol leginkább mozog, vagy pedig valami kisebb testű hal hasüregébe tesszük a strichnint, és az ily módon megmérgezett halat használjuk fel csalétkül. Irtható még Lane-féle csapóvassal is, a melyet a jégmadár (*Alcedo ispida* L) fogására is használnak.” Hát ez ijesztő képet fest az akkori természetvédelmi szemléletről.

MÉRGEZŐ NYÁL

Ehhez a mai tudásunkkal annyit lehet hozzátenni, hogy a vízicickányoknak valóban van mérgező nyáluk, bár nem képesek átszűrni sem a nagy testű állatok, sem az emberek bőrét. Az állkapcsuk alatt egy pár mirigy található, amelyek mérget termelnek, és ez bizonyítottan hatásos a csalitjáró pocok (*Microtus agrestis*) ellen, és legalább tizenöt milligramm/testsúlykilogramm dózisban halálos is lehet számára. A vízicickányok mérge erősen bénító, és mozdulatlaná teszi a zsákmányt. (Emberre természetesen teljesen veszélytelen, ezt magam is bizonyíthatom azzal a sok esettel, amikor élő vízicickányokat fogtam élve fogó csapdával, és kézbe is

vettem, mielőtt szabadon engedtem ezeket a bájos rovarövéket.)

1901-ben a földművelésügyi miniszter körrendelete minden cickányfajt védetté nyilvánított – kivéve a vízicickányt.

Tehát ekkor a „vízi cziczikányok halászatra káros volta miatt” még nem számíthattak kegyelemre. Hogy festett akkoriban a vízicickányok természetes élőhelye? Erről szemléletesen ír Várady Ferenc 1896-ban a Baranya multja és jelenje című könyvében.

Hatalmas étvágy

Talán kevesen tudják, hogy a cickányok naponta a saját testtömegüknek megfelelő vagy annak akár a kétszeresét elérő mennyiségű táplálékot is képesek bekebelezni. Torkosságukra már Alfred Brehm is kitért. Megfigyelte, hogy egy fogságban tartott cickány egynapi koplalás után elpusztul. Egy ilyen apró kis jószágoknak naponta két darab egér nagyságú állatra vagy 10-15 darab cserebogárlárvára van szüksége. Vásárhelyi István magyar zoológus pedig megfigyelte, hogy a cickányok éjjel-nappal egyformán aktívak, állandó jövés-menésük az élelem megszerzésére irányul, és ennek híján fél nap alatt elpusztulnak. Jómagam pedig számos esetben voltam annak szemtanúja, hogy az élve fogó csapdába éjszaka bekerült erdei egérből és cickányból a hajnali csapdaellenőrzéskor egy jóllakott és nagyon is aktív cickány és egy fél egér maradt.

„A rég letűnt korban, a mikor még Baranya földjét rengeteg őserdők borították, s a Duna és Dráva víz öntései óriási kiterjedésű s állandó mocsarakat képeztek, a patakok s apróbb vizek áradásai, előntve a réteket, mindenfelé nádas berkeket alkottak; a mikor még a kultúra nem foglalt el minden területet: bizonyára hasonlíthatatlanul nagyobb volt megyénk vadállománya, mint ma, a mikor a rengetegeket nagy részben kiirtották, az áradások ellen védgátakat emeltek, a belvizeket, sárterületeket lecsapolták, s mindenütt a föld műveléséhez, kihasználásához fogtak a Duna ágai közt, s a Duna és a

Equate nihicit
officitem hic tem
ab ipsam quam
aut ipsam, Equate
nihicit officitem
hic tem ab ipsam
quam aut ipsam
Equate nihicit
officitem hic tem
ab ipsam quam
aut ipsam. (172)

Fotó / XXXXXXX XXXX

A HANTOK MADARAI

A világ madarainak majd' kétharmada a verébalakúak rendjébe (*Passeriformes*) tartozik. Közös jellemzőjük az alsó gégefő használata dallamos hangadáshoz, amiről az ismert énekesmadarak a nevüket kapták. E hatalmas csoporton belül találjuk a rigófélék családjába (*Turdidae*) tartozó kedves megjelenésű „kisrigók” jeles képviselőit: a hantmadarakat.

Avörösbegyek, rozsdafarkúak, kövirigók mellett a sokszor csak egyszerű színezetű, ám mégis látványos megjelenésű hantmadarak tudományos nevét a híres ókori tudós és filozófus, Arisztotelész használta elsőként. Persze ő még ennek a szónak a görög változatát alkalmazta, majd' ezer évvel később a svéd Linné alkotta meg a kettős nevezéktant. Ő e kedves madaraknak az *Oenanthe* nemzetségnevet adva tisztelgett a modern európai tudomány görög atyja előtt. Bár igen ritkán fordul elő, kissé zavaró tény, hogy a növényvilág tagjai közül is viselik néhányan ezt a nemzetségnevet. Ez okozhat némi keveredést egy-egy faj beazonosításában. Állattani részét tekintve azonban az a lényeg, hogy a világon mintegy 30 hantmadárfajt tartanak számon, amelyből öt hazánkban is előfordul.

E madarak találó nevüket a jellemző élőhelyükről kapták. Minden fajuk kőcupacok, domboldalak, nagyobb földhányások vagy akár elhagyott építési törmelékek halmaiban fészkel. A pusztai és sivatagi fajok sokszor rágcsálók által készített, de már nem lakott üregekben találnak otthonot.

Úgyszintén közös jellemzőjük, hogy ún. *vártamadarak*, azaz rendszeresen ülnek magaslatokon, kiemelkedő tereptárgyakon, ahonnan jól belátják az otthonukul szolgáló nyílt élőhelyeket, és innen csapnak le rovarzsákmányukra.

A hantmadarak szinte mindegyikére jellemző a fekete-fehér faroktollazat, amely fajoként eltérő mintázatú. A hímek nászidőszakban zászlóként használják ezt: kijelölt fészkelőterületük (revírjuk) határát és egyben szaporodási rátermettségüket jelezve fajtársaiknak. A hímek egyébiránt erősen territoriális visel-

kedésük: sokszor látványos verekedéssel üzik el a területükre betolakodó vetélytársakat.

A LEGISMERTEBB

A hazai terepmadarászok egyszerűen csak „sima” hantmadárként aposztrofálják a hantmadarat (*Oenanthe oenanthe*), amely főleg Euráziában terjedt el, de Észak-Amerikában is fészkel. Nálunk az alföldi, nyílt élőhelyek madara, a zárt erdőségeket és hegyvidéki területeket – legalábbis a költési időszakban – elkerüli.

Tipikus vártamadar: a terület magasabb kiemelkedéseiről, bokrok csúcsáról, vagy akár egy villanypáztort tartó karóról kémleli környezetét. Lényegében a nevét is erről kapta, bár a kiülési pontként előszeretettel használt földkupacok sokszor költőhelyül is szolgálnak. Herman Ottó így magyarázza a nevét: „Szereti a legelőt, és különösen kedveli, ha sok rajta a begyepesedett vakondtúrás, népiesen

A HANTMADÁR HAZÁNK GYAKORI FÉSZKELŐJE

hancsik, de hant is; innen a madár neve... Fészket nagyon rejtegeti, és kőrakásokba, hasadékokba rakja, mindig azon mesterkedve, hogy valami fedje.”

A hantmadár – rovarévo rokonságához hasonlóan – a vonuló fajok közé tartozik, a telet Afrika szavannás részén tölti. Igencsak területhű: nemcsak költő-, hanem telelőhelyén is territoriális viselkedésű, nemcsak más hantmadárfajokkal, hanem a saját fajtársaival szemben is védelmezi választott otthonát.

Hazai költőhelyén is igen területhűen viselkedik, ezért – és a nyílt élőhelyeken nélkülözhetetlen szemfülessége miatt – nehezen vizsgálható klasszikus vonuláskutató módszerekkel. Bár a széles körben alkalmazott függőnyhálót elkerüli, a revírjébe kihelyezett (csalival szerelt) csapóhálóval sikerrel fogják be a madárgyűrűzést végző kutatók. Ám mivel ez igencsak idő- és ráfordításigényes, ezért az eredmények jóval szerényebbek...

Az elmúlt 70 évben alig háromezer felnőtt példány kapott gyűrűt. Ezek egyike sem került meg külföldre, s ugyanígy hazánkban

A hantmadár klasszikus vártamadar. Előszere-ttel foglal helyet kiemelkedő pontokon, ahonnan egyaránt szemmel tarthatja otthona környékét és zsákmányolhat a táplálékául szolgáló rovarokból.

sem fogtak még idegen országban gyűrűzött hantmadarat. Mindez azt sejteti, hogy ez a madárfaj is hurokvonuló, azaz eltérő stratégia szerint zajlik a tavaszi, illetve az őszi vonulása.

A hantmadár a magyar alföldi vidék nem túl feltűnő, de kedves énekese. Magyarország madarai című művében Chernel István így emlékezett meg róla jó száz évvel ezelőtt: „Mint a kopár területek élénkítő jelensége, már csak azért is reácsolgál barátságunkra, mert kárt nem tesz, sőt hasznót.”

A SIVATAGI

A sivatagi hantmadár (*O. deserti*) Európa-szerte ritka, ami nem túl meglepő. Kontinensünkön gyakorlatilag nem is fészkel. A Közel-Keleten és Észak-Af-

A PUSZTAI HANTMADÁR ÁLTALÁBAN A RÁGCSÁLÓK JÁRATAIBAN KÖLT

rikában költ, s onnan jutnak el kóborló egyedei hozzánk is. A Kárpát-medencében mindössze három előfordulása ismert, s ebből csak egyetlen esik hazánk területére. Ez a 20 évvel ezelőtt megjelent kóborló példány a Hortobágyra vetődött el, ahol késő ősszel mutatkozott néhány szerencsés terepi madarász előtt.

Érdekeség, hogy ez a vonuló faj – amely alapvetően szintén délre húzódik fentebb említett költőhelyéhez képest – Nyugat-Európában és Skandináviában már számos alkalommal került a megfigyelők elé. Hollandiában például minden évben előfordul, aminek hátterében vélhetően a tengerpartot követő vonulási stratégia áll.

Ez a remek megjelenésű, tarka, de tollazatában sivatagi színeket mutató hantmadár a nevével ellentétben fészkelőterületén nem a klasszikus homokos élőhelyeket keresi, inkább a kő- és félsivatagokat, s felrepül akár a magasabban fekvő hegyi kopárokra is.

A HOMOKSZÍNŰ

A pusztai hantmadár (*O. isabellinus*) számos nyelven Izabella-hantmadárként ismert. A tudományos leírásban visszaköszönő női név egyben homok-

színűt is jelent, aminek eredetét két változatban ismert spanyol legenda alapozza meg.

Egyes források szerint Izabella hercegnő fogadma volt, hogy amíg férje, Albrecht osztrák főherceg be nem veszi Ostendét, addig nem fogja a blúzát átváltatni. Az ostrom az 1600-as években három évig tartott.

A másik változat szerint a történet jó 200 évvel korábban ered: eszerint I. Izabella királynő tett fogadalmat, hogy addig nem vált alsóruhát, amíg a mórokat ki nem űzik Spanyolországból. Ez az ígélet is erőteljesen megviselhette (volna) a ruhaneműket, hiszen a háború több mint 10 évig tartott...

Akárhogy is volt, mindkét esetben könnyen magyarázható a hantmadarak piszkossárga, szebben mondva homokszínű tollazatának árnyalata.

Mindenesetre tény, hogy a pusztai hantmadárnak rendkívül praktikus az álcája, a homokpuszták nyílt élőhelyein jól jön egy ilyesfajta színű tollazat. Előszeretettel fészkel üreglakó rágcsálók elhagyott járataiban, amit a laza talajban a saját igényeire szab. Alacsony térszintű és gyér növényzetű területe okán ez a leghosszabb lábú hantmadárfaj. Ebből adódó nyúlánkságát tovább fokozza jellegzetesen egyenes testtartása. Min-

dennek köszönhetően jól belátja a környéket, de ha mégsem, akkor fel-felröppenve a levegőből is körül tud nézni.

Az éppen vedlésben lévő, vagy átmenetileg kopott tollruhát viselő példányainak határozása nem egyszerű, de segít a jellegzetes farokmintázat. A pusztai hantmadár középső faroktollainak ugyanis csekély a fekete színezete, ezért a „sima” hantmadarakra jellemző „t betű” szinte alig látható.

AZ APÁCA

A hazai madárfauna egyik különlegessége az apáca-hantmadár (*O. pleschanka*). Ez az elegáns, fekete-fehér tollazatú, Európában szórványosan elterjedt madár alig fél tucat alkalommal került elő a határainkon belül.

Pedig az 1950-es és '60-as években még a költése is esélyesnek tűnt. Persze könnyen lehet, hogy akkor a faj számára vonzó sziklás budaörsi Kopárokon egy kóborló hím egy „sima” hantmadár tojóval állt párba. Ez utóbbi – legalábbis a tollazati jellegzetességek alapján – szinte megkülönböztethetetlen az apáca tojótól.

Későbbi előfordulási adataik részben bizonytalanok, közel 40 évet kellett várni, míg újra bizonyosságot nyert az előfordulásuk. 2019-ben, majd az azt követő évben a kecskeméti katonai repülőtér közelében

A sivatagi hantmadár sokszor embertől mentes lakatlan helyeken tanyázik, ezért kóborlásakor Európába eljutó példányai meglepően (rokonaihoz képes legalábbis szokatlanul) bizalmasan viselkednek, amivel méltán kivívják a madárfotósok rajongását.

Az apácahantmadár látszólag feltűnő fekete-fehér színezete a sziklás területeken szinte teljes láthatatlanságot biztosít. Sokszor csak akkor venni észre, amikor felrepül vagy apró rovarokból álló táplálékát lesből lecsapva szerzi be.

bukkant fel egy nászruhás hím, amelyet – mivel több napon keresztül kitarított – a hazai terepmadarászok többsége meg tudott figyelni.

Az apácahantmadár alapvetően keleti elterjedésű; előszeretettel fészkel sziklás hegyi környezetben, ahol akár 2000 méterig is felhatol.

Magyarországhoz legközelebb a romániai Dobrudzsa egyes pontjain találkozhatunk vele, de kis

MME Nomenclator Bizottság

Kuriózumokkal foglalkozó testület, amely évről évre megjelenteti összesítését, amiben a terepi madarászok által leírt (azaz hivatalos jelentőlapon beadott, lehetőleg fotódokumentációval kísért) megfigyelésekről ad számot. Manapság már mindez az online térben zajlik: a terepi madarászok honlapja, a www.birding.hu ad teret (és természetesen kereshető adatbázist) a ritka fajok előfordulásáról szóló információknak.

létszámú állományának egyedeire itt sem könnyű rálelni. E nehézséget tetézi, hogy itt néhol a hibrid példányai is előfordulnak, melyek tovább bonyolítják az amúgy sem könnyű hantmadár-határozást.

A DÉLI

A déli hantmadár (*O. melanoleuca*) a hazai rokona szerepét tölti be Dél-Európában, ahhoz hasonló élőhelyeket népesít be. Kedveli a köves, sziklás, rövid füves hegyoldalakat, de romok halmazain, vasúti töltéseken, vagy akár félsivatagi környezetben is felbukkanhat.

A déli és apácahantmadár hibridje a dobрудzsai Macin-hegység területein fordul elő, ahol mindkét szülőfaj jelen van. Ez a példány magán viseli a kereszteződékek bélyegeit, ezzel is jelezve, hogy rendszertanilag is közel álló fajokról van szó.

A homokszínű pusztai hantmadár már megjelenésében is eltér rokonaitól. Kihúzott tartásáról, jellegzetes repüléséről és farokmintázatáról határozható meg.

A déli hantmadár mediterrán elterjedésű; hozzánk legközelebb Horvátországban lehet megfigyelni.

Rokonaihoz hasonlóan a fészkeképítés és a költés a tojó dolga, de az utódnevelésből (azaz a fiókák ellátásából) mindkét nem kiveszi a részét. Rendszerint sziklaüregekbe vagy nagyobb kövek alá építkezik úgy, hogy a fészkek felülről is védve legyenek.

Tudományos nevével (amelynek jelentése fekete-fehér) ellentétben a déli hantmadár a tarkább fajok közé tartozik, kiváltképp a nyugati elterjedésű állomány narancsos vagy rozsdás jegyeket mutató egyedei.

Ezeket a közelmúltban önálló fajként ibériai hantmadár néven említi a szakirodalom, logikusan erre alkalmazva a déli hantmadár korábbi tudományos nevét (*O. hispanica*). Nehezítésként mindkét faj esetében előfordulnak fehér-, illetve feketetorkú példányok is, de ezeket (szerencsére) csak színváltozatként könyvelni el a tudomány.

A déli hantmadár hazánkban – a már említett három fajhoz hasonlóan – olyan ritkaságnak számít, hogy előfordulásait a Magyar Madártani és Természetvédelmi Egyesület Nomenclator Bizottsága hitelesíti. Az elmúlt 20 évben mindössze egy alkalommal került szakavatott megfigyelők elé: 2006 tavaszán a nagyharsányi Szársomlyón mutatkozott egy feketetorkú hím.

Ez azért is érdekes, mert az 1990-es évek közepén négy egymást követő év költési szezonjában mutatkozott egy (véltetően ugyanaz) déli hantmadár hím az egyik zempléni kőbányában. Valószínűleg ez a példány is a hazai hantmadarak egyik tojójával állt össze, de a költés sikeréről nincs biztos információ.

SELMECZI KOVÁCS ÁDÁM

A szerző felvételei

